

AURELIJA GRITĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0001-8510-9037

Mokslinių tyrimų kryptys: semantika, leksikologija,
leksikografija.

DOI: doi.org/10.35321/all84-06

RUSAS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO PASAULĖVAIZDYJE¹

Russian in the Worldview of *The Dictionary of
the Lithuanian Language*

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama, koks RUSO koncepto fragmentas išryškėja iš „Lietuvių kalbos žodyno“ iliustracinių sakinių, kuriuose minima tautybė *rusas*. Iliustracijos koncepto formavimuisi yra ypač svarbios, nes būtent jose yra užfiksuotas visos Lietuvos tarmių atstovų požiūris į šią tautybę ir įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose (dažniausiai XIX–XX a. mokslo, publicistikos bei grožinės literatūros kūriniuose) susiformavęs ruso pasaulėvaizdis. Žodyno empirinė medžiaga straipsnyje analizuojama semantinės analizės, aprašomoju, interpretaciniu ir kognityvinės lingvistikos metodais.

Išanalizavus apie 300 iliustracinių sakinių, kuriuose minimas etnonimas *rusas*, matyti, kad žodyno kontekste apie šią tautybę pateikiami: 1) objektyvūs, konkretūs istoriniai ir kiti faktai (dažniausiai iliustracijose iš įvairių rašytinių šaltinių), 2) atskirų žmonių santykio su šios tautybės asmenimis patirtys per konkrečius vaizdinius (iliustraciniuose sakiniuose iš lietuvių kalbos tarmių). Aiškėja tendencija, kad žodyno kontekste vengiama tiesaus, aiškaus kategorizavimo (neigiamai žodyno iliustracijose vertinami tik kai kurie rusų karių veiksmai ir lietuviams primesta rusų valdžia). Tokį palyginti atsargų požiūrį lėmė žodyno rašymo istorinės ir politinės aplinkybės.

ESMINIAI ŽODŽIAI: žodynas, semantika, iliustracinis pavyzdys, konceptas, *rusas*.

---

¹ Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja recenzentams už vertingas pastabas, padėjusias tobulinti tekstą.

ANNOTATION

The article analyses what fragment of the concept of RUSSIAN comes to the fore in the illustrative sentences with the nationality *rusas* 'Russian', which are present in *The Dictionary of the Lithuanian Language*. The illustrations are especially important for the formation of the concept, as they record the attitude of the representatives of dialects from the whole of Lithuania towards this nationality and the worldview of the Russian shaped in various written sources (predominantly in scientific, publicist and fictional works of the 19th–20th centuries). The empirical material from the Dictionary is analysed using the semantic analysis, descriptive, interpretive and cognitive linguistics methods.

The analysis of 300 illustrative sentences, which mention the ethnonym *Russian*, shows that in the context of the Dictionary this nationality is described in the following ways: 1) objective, specific historical and other facts (usually in the form of illustrations from various written sources); 2) experience of the relationship between individual persons and the persons of this nationality through specific images (in the form of illustrative sentences from Lithuanian dialects). A tendency of avoiding straight and clear categorization in the context of the Dictionary comes to light (only certain actions of Russian soldiers and the Russian rule imposed on Lithuanians are evaluated negatively in the illustrations of the Dictionary). Such a comparatively cautious approach was driven by the historical and political circumstances, which shaped the dictionary-making process.

KEYWORDS: dictionary, semantics, illustrative example, concept, Russian.

ĮVADINĖS PASTABOS

Istorijos tėkmėje susiklostė nevienareikšmiai lietuvių ir rusų santykiai. Šių dviejų tautų atstovai nuo seno buvo kaimynai². Lietuvos politiniam ir kultūriniam gyvenimui, jos valstybingumo raidai nuo XV a. pabaigos didelės įtakos turėjo rytų kaimynė – Maskvos kunigaikštystė, vėliau – carinė Rusija, o nuo XX a. – Sovietų Sąjunga (Burinskaitė 2005: 9), todėl lietuvių ir rusų santykiai nuo seno domina įvairių mokslo sričių tyrėjus: istorikus, etnologus, sociologus, literatūrologus ir kt.

Daugiausia lietuvių požiūrį į rusų tautybės asmenis yra tyrę sociologai. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje atlikta nemažai rusų etninės grupės studijų³. Minėtame centre plačiai tirtos XXI a. lietuvių nuostatos, pavyzdžiui, nustatyta, kad Lietuvos gyventojai kaip galimus kaimynus rusus vertina palankiai ir norėtų

---

² Lietuvos Respublikos valstybės siena su Rusijos Federacija tęsiasi 297 km.

³ Šiame straipsnyje paminėti tik tie tyrimai, kuriuose daugiausia dėmesio kreipiama į Lietuvoje gyvenančių rusų vertinimą ir jų vaizdinį.

gyventi su jais kaimynystėje (Petrušauskaitė 2013: 181). Išsamiai išanalizuotos ir aprašytos Lietuvos spaudos nuostatos apie rusų etninę grupę, aptartas etninis nepakantumas internetinėje žiniasklaidoje ir jos komentaruose (plačiau žr. Auškalnienė 2006: 55–56; Beresnevičiūtė, Frėjutė-Rakauskienė 2006: 28; Frėjutė-Rakauskienė 2009: 103–110; Frėjutė-Rakauskienė 2012: 89; Madsen 2006: 61).

Istorijos naratyvai rodo, kad į rusų etninę grupę skirtingais laikotarpiais žiūrėta nevienodai (tą lėmė objektyvios istorinės aplinkybės). Pavyzdžiui, 1914–1939 m. Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą vyrauja iš esmės neigiamas rusų vaizdinys, nors ir būta alternatyvių vertinimų, sudariusių prielaidas žvelgti į rusus iš žmogiškumą eskaluojančių vertybinių nuostatų perspektyvos (Vitkus 2017: 61). Sovietiniame istoriniame pasakojime vyrauja priešingas rusų vaizdinys: čia „iš visų tautinių grupių Lietuvoje po lietuvių kalbama apie rusus. Pastarosios tautinės grupės ir lietuvių santykių pristatymas itin romantizuotas, apie rusus kalbama tik kaip apie lietuvių tautos herojus“ (Naudžiūnienė 2019: 25). Tačiau paprastų Lietuvos kaimo gyventojų sąmonėje nuo pirmosios sovietinės okupacijos metų formavosi dažniausiai neigiamas rusų įvaizdis: „Ruso simboliu tapo smulkus maisto produktų supirkėjas su maišu rankose ar neblaivus raudonarmietis, bet anaiptol ne kvalifikuotas inžinierius“ (Marcinkevičius 2013: 208). Pokario metais Rytų ir Pietryčių Lietuvoje vietinių gyventojų požiūris į atvykėlius rusus (ir apskritai rusakalbius) taip pat nebuvo pozityvus: jie į atvykėlius žiūrėjo kaip į „svetimus“ ir pirmiausia įžvelgė neigiamus jų bruožus (grubūs, neišsilavinę, amoralūs ir pan.) (Stravinskienė 2014: 174–175).

Lietuvių požiūris į rusų tautybės asmenis domina ir etnologus bei antropologus. Etnologijos ir tautosakos tyrėja Laima Anglickienė pastebi, kad apie kaimynines tautas lietuvių tautosakoje užsimenama mažiau negu apie visoje Lietuvoje paplitusias etnines grupes – žydus ir čigonus (Anglickienė 2007: 449). Apskritai tautosakoje sunku suprasti, apie kokią slavų tautą kalbama, nes etnonimai *rusas*, *lenkas*, *baltarusis*, *ukrainietis* yra labai reti – vietoje jų vartojamas *gudas* ir aki-vaizdu, kad jis turi ryškų pejoratyvinį atspalvį. Buitinėse pasakose, anekdotuose, sakmėse, dainose, patarlėse ir priežodžiuose *rusai* / *gudai* turi prastą reputaciją: jie yra vagys, karštakošiai, tuoj susimušantys, žemesnės, niekingos kilmės, daug keikiasi, turi blogas akis, pasijuokiamą iš jų kitokios išvaizdos, nevėkšliškumo, kvailumo ir kt. (Anglickienė 2006: 198–209).

Panašūs rezultatai gauti atlikus ir etnopsicholingvistinį tyrimą: apklausus 200 Vilniaus lietuvių ir rusų vyresniųjų klasių moksleivių nustatyta, kad ruso įvaizdis lietuvių vaizduotėje yra stereotipinis: rusas negražus, išpampęs nuo gėrimo, vargšas arba milijonierius, neaukštas, kresnas, barzdotas, su ilgais nukarusiais ūsais, tamsaus gymio, niūraus, nepatenkinto, susiraukusio veido, apsilvilkęs

treningu, su degtinės buteliu ir t. t. (Ryžakova, Zavjalova 2004: 20; Рыжакова, Завьялова 2008: 39–40).

Grožinės literatūros diskurse minėtina Dalios Cidzikaitės monografija apie *kitą* lietuvių prozoje. Autorė, greta kitų tautybių, aptaria ir ruso įvaizdį lietuvių literatūroje ir daro išvadą, kad lietuvių prozoje gana ryškus neigiamos konotacijos ruso paveikslas, kuris „tiesiogiai atspindi kolonizuotojo ir kolonizuojamojo santykį ir yra savotiškas atsakas rusiškajam imperializmui. Lietuvių prozoje įsitvirtina laukinio, barbaro, tamsaus, žiauraus, žemos kultūros ir menko išsilavinimo, alkoholiko ruso įvaizdis“ (Cidzikaitė 2007: 110)⁴. Sentikio ruso įvaizdį lietuvių kultūroje analizavo Grigorijus Potašenko. Autoriaus teigimu, XX a. viduryje lietuvių literatūroje sentikiai buvo vaizduojami kaip svetimšaliai (dėl savo egzotiškumo) ir jų kitoniškumas retai kada buvo sustiprintas teigiamos konotacijos (Potašenko 1989: 49–56).

Remiantis akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ (toliau LKŽe) medžiaga jau tyrinėti įvairūs vaizdiniai ir pasaulėvaizdžiai⁵. Pradėti tirti ir Lietuvos kaimynai: ištirti vokiečio ir Rusijos konceptai (žr. Liutkevičienė 2020: 1–39; Gritėnienė 2020: 41–61). Šiek tiek anksčiau, remiantis LKŽe, tarmių ir šnektų žodynų pavyzdžiais išanalizuota, kaip etnonimas *rusas*, *maskolius* funkcionuoja kalboje: kokios vedinių reikšmės atspindėtos žodynuose, kokios lietuvių pavardės, pravardės ir toponimai pasidaryti su pamatiniais žodžiais *rusas* ir *maskolius* (Švambarytė 2007: 391–401; taip pat plg. Butkus 1995: 223–228; Anglickienė 2005: 7–17). Remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* duomenimis (t. y. analizuojant žodžių *baltarusiškas*, *latviškas*, *lenkiškas*, *rusiškas*, *vokiškas* formų junginius su charakterio bruožus pavadinančiais žodžiais), aprašyta, kokie charakterio bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje priskirti kaimyninėms tautoms (Papaurėlytė-Klovienė 2010). Tačiau iki šiol išsamiau neanalizuota, ką apie rusų tautybės asmenis pasakoja didžiojo žodyno iliustracijos, kaip ir kokiuose kontekstuose apie juos kalbama, koks ruso paveikslas susidėlioja iš įvairiausių šaltinių ir tarmių užrašytų iliustracijų. Pabrėžtina, kad anksčiau atlikti etnologiniai ir lingvistiniai tyrimai dažniausiai rėmėsi tik antraštinių žodžių *rusai*, *rusas*, *rusiškas* ir pan. straipsniuose teikiama medžiaga, o šiame tyrime analizuojamos visame žodyno diskurse rastos iliustracijos, t. y. tiriamų sakinių antraštinis žodis gali būti bet koks. Oficialiosios statistikos portalo duomenimis⁶, 2020 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 4,5 % rusų tautybės asmenų, t. y. apie

⁴ Koks ruso ir Rusijos stereotipas išryškėja lenkų literatūroje žr. Мачеевский 2000: 6–22.

⁵ Plačiau apie šiuos tyrimus ir apskritai apie žodyno medžiagos svarbą konceptų analizei žr. Gritėnienė 2020: 41.

⁶ Išsamiau žr. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2020/salies-gyventojai/gyventoju-skaicius-ir-sudetis>.

300 000 nuolatinių Lietuvos gyventojų. Taigi, ruso vaizdinio tyrimas galėtų būtų įdomus ne tik lietuviams, bet ir rusų tautybės asmenims.

Tiriamoji medžiaga. Apie tai, kad lietuviams nuo seno tekdavo susidurti su rusais, kad tie kontaktai buvo ilgalaikiai ir įvairiapusiai, liudija ir LKŽe medžiaga. Čia pateikiama daugiau nei 50 su etnonimu *rusas* susijusių antraštinųjų žodžių (daugiau nei 40 vardažodžių, 7 veiksmažodžiai, 3rieveksmiai). Dažniausiai rusų tautybės asmenys sakytinėje ir rašytinėje kalboje vadinami neutraliu žodžiu *rusai*⁷. Gyvojoje kalboje, kai kuriuose publicistiniuose tekstuose ir grožinėje literatūroje gana plačiai vartojamas hibridinės darybos žodis *ruskis*.

LKŽe rasta nemažai etnonimo *rūsas* sinonimų. Raštuose fiksuoti dabar jau pasenę *ruso* pavadinimai: sudurtinis žodis *didžiarūsis*, priesagos vedinys *maskovytis*. LKŽe kaip *ruso* sinonimą rasime ir seną, Simono Stanevičiaus vartotą variantą *rusijōnis*. Retai tevartojamas ir priesagos vedinys *rūsiškis* (LKŽe fiksuotas tik apie Zietelą ir „Aušros“ laikraštyje). LKŽe randame informacijos, kad senovės rusų varingai vadinti *vokiečiais*: *Latvių dainos drauge su kitais faktais verčiamus spėti, jog vokiečio vardu senovėje buvo vadinami švedai, senovės rusų varingai* K. Būg⁸ (ž. 1 *vokietis*). Įvairiuose kontekstuose (dažniausiai grožinėje literatūroje ir tarmėse) *rusui* pavadinti pasitelkiami populiarūs, dažnai tos tautybės atstovams suteikiami tikriniai vardai, pavyzdžiui, Ivanas, Vanka ir pan., pvz.: *Pakėlė ir Vanka* (rusai) *kojas, kai pradėjo smalyt* (šaudyti) Skdt (ž. *pakelti*). Kaip *rūso* sinonimai vartojami skoliniai: iš latvių kalbų pasiskolintas *kriėvas* bei iš baltarusių pasiskolintas *maskōlius*, *maskōlis*.

LKŽe rodo, kad tarmėse ir įvairiuose raštuose rusai vadinti ir *gudaĩs*. Tačiau svarbu pastebėti, kad *gūdas*, *kriėvas*, *maskōlis*, *maskōlius*⁹ vartojami ne tik „ruso“ reikšme¹⁰. *Gudaĩs* dar vadinami baltarusiai (daug dažniau nei rusai) ir lenkai; *kriėvas* gali reikšti ir „baltarusį“, *maskōlis*, *maskōlius* – tai ir caro kariuomenės kareivis, kurio tautybė gali būti ne tik rusas. Žodyne rasta nemažai sakinių, iš kurių turinio be platesnio konteksto sunku pasakyti, ką informantas ar konkretus autorius turėjo mintyje, pavartodamas anksčiau minėtus *rūso* sinonimus,

⁷ Su etnonimu *rusas* sietini ir keli kitų tautybių pavadinimai: frazeologizmu *baltieji rusai* K. Būga savo raštuose vadino baltarusius, o *rusėnais*, *rusiniais* įvairiuose raštuose vadinami vakarų ukrainiečiai.

⁸ Straipsnyje vartojami LKŽe vietovių ir šaltinių sutrumpinimai. Skliaustuose nurodomas žodis, iš kurio leksikografinio straipsnio imtas pavyzdys.

⁹ Iš šių vardų plačiausiai vartojamas *maskolis*, *maskolius* – LKŽe rasti 87 sakiniai su šiuo pavadinimu.

¹⁰ Taip pat plg. LKŽe fiksuotus antraštinius žodžius *burlōkas*, *burliōkas*, turinčius ne vieną reikšmę: 1. senovėje – rusų darbininkas, traukdavęs lynais laivus prieš srovę; 2. carizmo laikais – sentikis rusas Lietuvoje. Šie žodžiai sentikio ruso reikšme šnektose vartojami iki šių dienų, tą rodo LKŽ Papildymų ir Tarmių kartotekos.

pavyzdžiui: *Maskoliai ...keikia trilaispnieiais keiksmis* TS1899,6 (ž. *trilaispnieis*). *Maskoliai ėmė žiovauti, akis blandyti, galvas kelti* Žem (ž. *blandyti*).

Bendrinėje lietuvių kalboje ir įvairiose jos atmainose plačiausiai vartojamas *rusas* (ir *rusai*); tarmėse ir kai kuriuose funkcinuose stiliuose (buitiniame, meniniame ir senesnio laikotapio publicistiniame) dažnai vartojamas ir *rùskis*. LKŽe pateikia tokias šių žodžių reikšmes:

1 **rùsas**, **-ė**, *rusų tautos žmogus*.

2 **rùsas** *Rusijos valdžia; Rusijos kariuomenė*¹¹.

rùsai *tauta, kalbanti viena rytų slavų kalbų, gyvenanti daugiausia Rusijoje*.

1 **rùskis** žr. 1 rusas.

2 **rùskis** žr. 2 rusas.

rùskiai žr. 2 rusas.

Kadangi anksčiau minėti *rùso* sinonimai *didžiarusis*, *maskoytis*, *rusijonis*, *rusiškis* yra vartojami palyginti retai, o *gudas*, *kvievas* ir *maskolis* ne visada reiškia tik rusų tautybės asmenis, šiame straipsnyje tiriant RUSO koncepto fragmentą analizuojami tik tie iliustraciniai sakiniai, kuriuose pavartotos dvi leksemos – *rusas*, *ruskis* ir įvairūs jų fonetiniai, gramatiniai bei darybiniai variantai *rùsas*, *rusaitė*, *rusiukas*, *ruskas*, *ruskelis*, *ruskiūkštis*, *ruskuitis*, *ruskus*, *ruskūtis*, *rusūtis*¹².

Tiriamoji medžiaga buvo rinkta iš 2018 m. atnaujintos elektroninės žodyno versijos (žr. www.lkz.lt). Atlikus detalią paiešką visame LKŽe hipertekste (apskritai visų žodyne esančių žodžių žodyniniuose straipsniuose) rasta daugiau nei 270 iliustracinių sakinių su šiais rusų pavadinimais. 137 iliustracijos LKŽe užrašytos iš lietuvių kalbos tarmių¹³, o 135 iliustracijos į žodyną pateko iš įvairių XIX–XX a. rašytinių šaltinių: periodinės spaudos („Aušros“, „Keleivio“ „Tėvynės Sargo“ ir kitų laikraščių), grožinės literatūros (G. Petkevičaitės–Bitės, B. Sruogos, M. Katiliškio ir kitų rašytojų kūrinių), mokslinių ir publicistinių

¹¹ LKŽe iliustracijose ne visada galima lengvai atskirti, kada etnonimas *rusas* vartojamas tautybės, o kada valdžios ar kariuomenės reikšme, pvz.: *Rùsas atėjo, aš jau senas buvau* Užv (ž. *2 rusas*). *Žaliukaut int miškus sulindo, iššaudė rusas tuos žaliukus* Nmj (ž. *žaliukauti*). Taigi šiame straipsnyje nagrinėjami visi pavyzdžiai su etnonimu *rusas*, griežtai neatskiriant, ar *rusas* reiškia tautybę, ar kariuomenę, valdžią, nes šiuo atveju „savo leksine reikšme kuopiniai daiktavardžiai reiškia vienarūšių asmenų sanauką kaip tam tikrą nedalijamą vienetą ir gramatiškai jie niekuo nesiskiria nuo paprastų bendrinių daiktavardžių“ (LKG I: 164).

¹² Dalis jų (*rusaitė*, *rusiukas*, *ruskelis*, *ruskiūkštis*, *ruskuitis*, *ruskūtis*, *rusūtis*) reiškia mažą, jauną rusą arba ruso vaiką.

¹³ Pabrėžtina, kad tyrimui atrinktos iliustracijos reprezentuoja visas lietuvių kalbos tarmes. Iliustracinių sakinių su leksemomis *rusas*, *ruskis* ir jų variantais užrašyta iš visų vakarų, šiaurės ir pietų žemaičių patarmių (Erž, Krš, Rsn; Akm, Dr, End, Kal, Kl, Lk, Lž, Pp ir kitų šnektų) bei visų vakarų, pietų ir rytų aukštaičių patarmių (Brš, Grš, Gs, Jon, Žvr; Krok, Lp, Pls; Ad, Ant, Dbg, Ėr, Km, Kp, Krkn, Kur, Mlt, Sb, Šmn, Švnč ir kitų šnektų).

tekstų (S. Daukanto, A. Salio, A. Smetonos ir kitų raštų), enciklopedijų ir žodynų (A. Juškos, J. Šlapelio ir kitų žodynų). Taigi, galima teigti, kad LKŽe šiuo konkrečiu atveju atsispindi ir gyvosios kalbos, ir rašytinių šaltinių požiūris į rusą.

Tikslas, uždaviniai, metodika. Pabrėžtina, kad šiame straipsnyje neanalizuojamas apskritai lietuvių kalboje susidėliojęs RUSO konceptas – tai būtų pernelyg plati tema. Straipsnio tikslas – ištirti, koks šio koncepto fragmentas išryškėja iš LKŽe iliustracinių sakinių, kuriuose minima tautybė *rusas*. Kadangi iliustracijų, kuriose būtų kalbama apie Lietuvos vietinius rusus (sentikius) rasta visiškai nedaug¹⁴, straipsnyje analizuojamas apskritai lietuvių požiūris į rusų tautybės asmenis, didžiausią dėmesį skiriant sakiniams, kuriuose kalbama apie rusus atėjūnus, t. y. koncentruojamasi į vieną iš pokolonijinės antropologijos svarbiausių binarinės opozicijos *kitas* vs *savas* narių – *kitą*.

Siekiant pagrindinio tikslo keliami tokie uždaviniai: 1) išrinkti iš LKŽe iliustracinius sakinius su leksemomis *rusas*, *ruskis* ir jų variantais; 2) atlikti šių sakinių semantinę analizę derinant struktūrinį požiūrį į reikšmę¹⁵ su kognityviniu (t. y. einant nuo konkretaus žodžio reikšmės prie viso sakinio prasmės); 3) išryškinti, koks ruso pirmiausia kaip *kito*, *svetimo* paveikslo fragmentas susidėlioja iš analizei atrinktos medžiagos.

Iliustracijos koncepto¹⁶ formavimuisi yra ypač svarbios, nes būtent jose yra užfiksuotas visos Lietuvos tarmių atstovų požiūris į šią tautybę bei įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose (nuo pačių seniausių raštų iki XX a. mokslo, publicistikos bei grožinės literatūros kūrinių) atspindimas ruso pasaulėvaizdis. LKŽe empirinė medžiaga straipsnyje analizuojama semantinės analizės, aprašomuoju

¹⁴ Diferencijuotą lietuvių požiūrį į rusų tautą pabrėžia ir istorikas Grigorijus Potašenko. Jo teigimu, atsiskiria rusai sentikiai, kurie į Lietuvą atgabenti XIX amžiuje, t. y. daugiausia po 1863 m. sukilimo, ir rusai, kurie į Lietuvą atvyko daug vėliau. Svarbu pabrėžti šio mokslininko mintį, kad rekonstruoti sentikio įvaizdį lietuvių kultūroje yra gana sunku, nes tokiai analizei trūksta tekstų (Potašenko 1989: 50). Panaši išvada ryškėja žvelgiant ir į LKŽe iliustracijas. Iš tyrimui atrinktų pavyzdžių kartais neįmanoma atskirti, ar juose kalbama apie vietinius rusus sentikius, ar apie vėlesnius atėjūnus. Apskritai sentikiai LKŽe kontekste minimi labai retai. Atlikus detaliąją paiešką visame žodyno diskurse, rastos tik 2 iliustracijos, kuriose minimi sentikiai: *Podievočiai žmonys buvo tie sentikiai* Kltm (ž. *podievotis*). *XVII a. Lietuvoje atsirado dar vienos krikščionybės šakos išpažinėjų – sentikių. Jie atsikėlė iš Rusijos, nes ten tuo laiku buvo smarkiai persekiojami* MLTEIII0 (ž. *sentikis*).

¹⁵ Lietuvoje ilgą laiką vyravo struktūrinis požiūris į reikšmę, kada analizuojami sintagminiai ir paradigminiai žodžių tarpusavio santykiai ir jais perteikiama reikšmė, tačiau pastaruoju metu pereinama prie kognityvinio požiūrio į reikšmę, kada žodžio reikšmė tiriama per kalbos ir mąstymo ryšį (plačiau žr. Maumevičienė 2010: 11–12).

¹⁶ Konceptas suvokiamas kaip esminis pažintinis žinių vienetas, priklausantis žmogaus konceptualiajai sistemai ir kylantis iš patirties – tai yra visa informacija apie ką nors, esanti žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje (plačiau žr. Papaurėlytė-Klovienė 2007: 17; Gudavičius 2011: 109–117; Smetonienė 2019: 131).

analitiniu ir interpretaciniu metodais. Pabrėžtina, kad straipsnyje analizuojami ne žodžių tarpusavio santykiai junginyje ir ne atskiri žodžių junginiai, o žiūrima, kokia svarbi konceptuali informacija pasakoma visu sakiniu, kai per konkretaus žodžio semantiką ir ryšius su kitais žodžiais, reikšmėmis, konotacijomis, asociacijų semantinius mechanizmus sukuriama aukščiausia kalbos suvokimo pakopa – prasmė, kartu su ja ir ideologinė implikacija, daranti įtaką tam tikro objekto vertinimui (plg. Zabarskaitė 2019: 76). Tyrime remiamasi ir Liublino etnolingvistikos konceptų analizės metodais. Kognityvinės lingvistikos tyrėjų tikslas – parodyti, kas yra sužadinama kalbančiojo sąmonėje, kai žmogus ištaria arba išgirsta žodį tam tikrame kontekste (Smetona 2018: 179), išsiaiškinti, kaip kalbantieji supranta daiktą, kaip kategorizuojami to daikto požymiai ir vertinimai. Kognityvinė apibrėžtis atspindi visus reikšmės požymius – centrinius ir periferinius, denotacinius ir konotacinius. Griežtai laikantis šios metodologijos, koncepto analizė turėtų būti atlikta remiantis trimis duomenų tipais: kalbos sistema (t. y. žodynų duomenimis), anketomis ir tekstais (plačiau apie kognityvinės etnolingvistikos metodologiją žr. Rutkowska et al. 2017: 29–35). Kadangi medžiagos RUSO koncepto tyrimui yra sukaupta labai daug, ji išsamiai analizuojama tam tikrais etapais: pirmiausia ištiriami atskiri koncepto fragmentai skirtinguose diskursuose, o vėliau jie bus apibendrinti ir sujungti į vieną bendrą RUSO konceptą.

RUSO PAVEIKSLAS „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE“

1. Rusai – didelės valstybės tauta greta kitų tautų

LKŽe keliuose sakiniuose užsimenama, kad rusai yra didelės valstybės tauta, todėl natūralu, kad šis tautovardis dažnai minimas greta žodžių *valstybė*, *žemė*, *kraštas* ir pan. (žr. 1–3 sakinius):

- (1) *Rusų valstybė tai palei daug valstybių traukiasi* Jon (ž. *traukti*).
- (2) *1380 m. rugsėjo 8 d. Kulikovo lauke, prie Dono upės, Maskvos ir kitų rusų žemių kariuomenė susitiko su Mamajaus ordomis rš* (ž. *orda*).
- (3) *Dėl Polocko kunigaikštijos susilpnėjimo lietuviai ir iš Vilniaus žemės galėjo nekliudomi traukti į rusų kraštus* A. Sal (ž. *žemė*).

Iliustracijose minimi įvairūs Rusijos miestai (Kaliningradas (Karaliaučius), Peterburgas ir kiti) (žr. 4–6 sakinius):

- (4) *Pašonė[je] tas Kaliningradas, rusų kareivių tik mirga viska* Žvr (ž. *viskėti*).

- (5) *Maironis, mokęsis Kijevo universitete ir Peterburge, puikiai pažinęs rusų poeziją, pirmasis sulaužė senąją eilavimo tradiciją* A. Vencl (ž. sulaužyti).
 (6) *Rūsai veržas į kitų žemes, anie pletas – į Karaliaučių įsigyveno* Krš (ž. žemė).

Dažnai šis tautovardis minimas ir kitų tautų kontekste. Su lenkais rusams tenka susidurti įvairiuose karuose (žr. 7–8 sakinius):

- (7) *Ceitungos pasakoja ... lenkai laimėję, bet rusai pražaidę* Kel1863,71 (ž. pražaisti).
 (8) *Lenkų kariuomenė traukiama rusų pasienin rš* (ž. traukti).

Nevienaprasmiški rusų santykiai su žydais. Yra sakinių, liudijančių žydų ir rusų palankumą vienu kitiems (žr. 9 sakinį), tačiau iliustracijose nenutylėta skaudi istorija, kai žydai nuo rusų nukentėjo (žr. 10 sakinį):

- (9) *Žydukai tai tie daugiau puolė su gėlėms pri tų rusų* [1940 m.] Erž (ž. žydukas).
 (10) *Pirmiausia, lenkai ir rusai, nežmoniškai apseidami su žydais, suvarė juos į miestus, lyg žarijas susižėrė ant savo galvos* Vaižg (ž. sužerti).

Istorija ir LKŽe pavyzdžiai rodo, kad daugelį tautų (latvius, slovėnus ir kt.) rusai buvo paėmę į savo valdžią (žr. 11–12 sakinius), mažesnes užimtas tautas stengėsi asimiliuoti, laikė jas prastesnėmis (žr. 13 sakinį):

- (11) *Tą ruskių viršystę latvių žemėje matome ir iš to, kad vyskupas Albertas, 1209 m. per Arnoldą zokoninką padarydamas sandorą su ruskiais, pažadėjo mokėsią paprastą duoklę ir iškilmingai pripažino valdžią D[idžiojo] kuningaikščio ruskių* A1883,228 (ž. zokoninkas).
 (12) *Iš rytų pusės į jų kraštą ėmė grautis ruskiai, kurie buvo nuvaldę slovėnus* A1883,223 (ž. nuvaldyti).
 (13) *Caro vyriausybė pratino gyventojus rusus žiūrėti į tautinių sričių vietinės kilmės gyventojus kaip į žemesnę rasę, oficialiai juos vadino „kitakilmiais“ rš* (ž. kitakilmis).

Sovietiniu laikotarpiu iš įvairių raštų užrašytuose sakiniuose girdimas parodomasis tautų draugystės naratyvas. Iš tokių iliustracijų ryškėja buvusios imperijos siekis suniveliuoti skirtingas tautas kuriant naują *homo sovieticus* asmenybės tipą (plg. Venclauskienė 2016: 146; Зиновьев 1981) (žr. 14–15 sakinius):

- (14) *Žengia rusai, latviai ir lietuviai, ir gruzinai vienoje rikiuotėj* E. Miež (ž. rikiuotė).
 (15) *Žiūrovai gėrėjosi broliškųjų tautų siuita, kurių sudarė latvių, estų, baltarusių bei rusų šokiai rš* (ž. siuita).

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę randame iš tarmių užrašytų sakinių, kuriuose informantai atvirai išsako nuomonę, koku būdu rusai okupavo daugelį tautų (žr. 16 sakinį):

- (16) *Rusai visas tautas susivogę b[uv]o* Gs (ž. suvogti).

2. Rusas karų kontekste

Istorijos eigoje įvairiais laikotarpiais rusams teko kariauti su daugeliu tautų. LKŽe minimi rusų susidūrimai su prūsais, švedais, japonais, turkais ir kt. (žr. 17–21 sakinius):

(17) *Da gal ruskis prūsą atvys* (nuvys) Gs (ž. *atvyti*).

(18) *Švedus labai spyrė rusų ir lenkų kariuomenė* LTR(Ant) (ž. *spirti*).

(19) *Ruskas paėmė japonų* Pls (ž. *ruskas*).

(20) *Rusai kariavo su turkais tūse uksiniūse pamariūse* S. Dauk (ž. *turkas*).

Kadangi akademiniam žodynui dauguma iliustracinių sakinių iš gyvosios kalbos ir iš raštų surinkta iki XX a. vidurio (Zabarskaitė 2012: 247), tai savaime suprantama, kad karo konteksto sakiniuose daugiausiai kalbama apie Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus. Tik keliuose LKŽe rastuose sakiniuose aiškiai pasakoma, apie kurį pasaulinį karą kalbama (žr. 21–22 sakinius):

(21) *O paskun, jau į rudenį, prieš žiemą, pasirodė rusų zelnierių* (per Pirmąjį pasaulinį karą) Ktč (ž. *paskun*).

(22) *Išejo zovedais* [rusai 1941 m.] Akm (ž. *zovedais*).

Labai dažnai iliustracijose negalima atskirti, kuris konkretus karas minimas¹⁷. Apie sumaištį karų metu užsimena ir tarmių informantai (žr. 23–24 sakinius):

(23) *Čia karai, čia prūsas, čia rusas – velnias čia žino* Grš (ž. *velnias*).

(24) *Karai būdavo: atejo ruskis, atejo vokietys* Kp (ž. *vokietis*).

LKŽe kontekste XX a. didieji karai tampa tarsi vienu dideliu per Europą ir kartu Lietuvą slinkusiu pasauliniu karu (žr. 25–26 sakinius), kuriame teko dalyvauti ir lietuviams:

(25) *Tada, kai vokietys su rusu kariavo* Dbg (ž. *vokietis*).

(26) *Ruse, ruseli mūsų, užvedei karą didį ant mūsų* LTR(Grš) (ž. *užvesti*).

Kare rusai ne tik kaunasi su priešais, bet ir imasi kitokių aktyvių veiksmų: sprogdina tiltus, stato tvirtoves, įtvirtinimus ir kt. (žr. 27–28 sakinius):

(27) *Paklaustas apie tuos baisius šūvius ne šūvius, apie tą baisų beldimą, trenksmą, paaiškino, kad rusai sprogina gelžkelio tiltus* Pt (ž. *ne*).

(28) *Stoties rajone jau tvirtinosi rusai* M. Katil (ž. *tvirtinti*).

LKŽe iliustracijose, kuriose kalbama apie rusų dalyvavimą pasauliniuose karuose, minimi visi karui būdingi atributai: žvalgai (žr. 29 sakinį), slėpimasis apkasuose (žr. 30 sakinį), belaisviai (žr. 31 sakinį), žuvusieji (žr. 32 sakinį):

(29) *Žybailuofja] lempos miškūse – rusai sergsta ką nors* Lk (ž. *žybailuoti*).

(30) *Rusai šliaužte šliaužė pry apkasų* Erž (ž. *šliaužti*).

¹⁷ Lietuvą XX a. palietė abu anksčiau minėti pasauliniai karai. Jie tęsėsi ne vienus metus, atnešė daug nuostolių ir aukų, todėl tarmių informantai iki šių dienų kalbėdami apie karo metus dažnai vartoja daugiskaitos formas, kurios tarsi sukuria įspūdį, kad karų Lietuvoje buvę daugiau nei du.

(31) *Pargulindinom rusų belaisvį, vokyčiai ir nubaudė* Dr (ž. *pergulindinti*).

(32) *Su rusais, su prūsais didis karas buvo, ir tavo bernelis tam kare pražuvo* LTR(Krok) (ž. *pražūti*).

Kare rusai naudojo įvairius ginklus ir kitas karo priemones bei prietaisus – kulkosvaidžius, durtuvus, sviedinius ir kt. (žr. 33–35 sakinius):

(33) *O tie rūsai, matai, tus kulkosvaidžius trauka pagal žemę* Akm (ž. *traukti*).

(34) *Per tris kartus buvo an durtuvų susitikę rusai ir vokiečiai* Sb (ž. *sutikti*).

(35) *Rusai nuuodė ir ka pradėjo siųst sviedinius* Graž (ž. *nuuosti*).

Minimas rusų karių didvyriškumas, nepasidavimas priešui (žr. 36 sakinį). Kad įveikti rusą karuose sunku, liudija ir liaudies dainos (žr. 37 sakinį):

(36) *Rusai varė pulkais [į puolimą] in smerčio, in kulkas* Aps (ž. *varyti*).

(37) *Nors mes visi eisim, ruso neparveiksim* BsO264 (ž. *parveikti*).

Iš iliustracinių sakinių sužinome, kad rusų kariuomenė ir puola, ir traukiasi (žr. 38–39 sakinius):

(38) *Į tokius krūmus pasitraukėm, ir užėjo rūsai* Klk (ž. *traukti*).

(39) *Kada tą pirmąjį kartą rūsai kad traukės, mes čia nematėm* Nv (ž. *traukti*).

Iš tarmėse užrašytų sakinių matome, kad žmonėms rusų buvimas Lietuvoje prailgo, todėl laukiama jų pasitraukimo:

(40) *Ruskasai ilgai laikėsi* Ad (ž. *ruskasai*)¹⁸.

(41) *Tos karūmenės rūsas vadžio[ja]* (vedant šalina) *po kelius* (po nedaug), *galo nebūs* Krš (ž. *vadžioti*).

Iš karo konteksto sakinių pirmiausia ryškėja rusų santykiai su dviem tautomis: lietuviais ir vokiečiais.

2.1. Rusų ir lietuvių santykiai karuose

Pasaulinių karų metu, kaunantis rusų ir vokiečių kariuomenėms, lietuviai buvo atsidūrę karo veiksmų zonoje. Kartais tokia lietuvių padėtis LKŽe sakiniuose nusakoma labai vaizdingai (žr. 42–43 sakinius):

(42) *Šokinėjam kaip varlė tarp ratų* (apie lietuvius tarp vokiečių ir rusų) Krkn (ž. *varlė*).

(43) *Pačioj ugnėj stovėjom: vokiečiai vienoj pusėj, rusai – kitoj* Mlt (ž. *ugnė*).

Neretai minima, kad dvi kariuomenės skiria koks nors gamtinis objektas (upė ir pan.) (žr. 44 sakinį), o skirtingų šalių kariuomenės karo veiksmus pradeda skirtingu paros metu (žr. 45 sakinį):

(44) *Čia vokiečiai, až upės rusai* Č (ž. *vokiečiai*).

(45) *Apie mus trynimas ėjo: naktį – rusai, dieną – vokiečiai* Kur (ž. *trynimas*).

¹⁸ Iš 40–41 sakinių be platesnio konteksto neaišku, ką informantai turėjo mintyje – ar Rusijos valdžios, ar kariuomenės laikymąsi Lietuvoje, o vėliau – pasitraukimą.

LKŽe minima nemažai konkrečių Lietuvos vietovių, per kurias žygiavo rusų kariuomenė – miestų, miestelių ir kaimų (žr. 46–47 sakinius):

(46) *Karo metu Gerdašių miške rusai pastatė žirges* (stebėjimo bokštą) Lp (ž. *žirgės*).

(47) *Nu Rietavo paržygiavo rusai, o nu Kvėdarnos a šimtas vokyčių pareina* Kl (ž. *paržygiuoti*).

Keliuose sakiniuose užsimenama apie rusų kariuomenės atėjimą į Lietuvą. Pabrėžiama, kad rusų buvę daug (žr. 48–49 sakinius), paprasti rusų kareiviai atrodė labai suvargę, todėl žmonėms kėlę gailėstį (žr. 50 sakinį). Kai kurie iš jų buvo geranoriški, mokė vietinius rusų kalbos (žr. 51 sakinį), tačiau žmonės iki šiol atsimena rusų kareivių plėšimus ir vagystes (žr. 52–53 sakinius):

(48) *Nuo Vadoklių verčiasi ir verčiasi* [rusų kariuomenė] Ėr (ž. *versti*).

(49) *Nuo rytų rusai vilnim pradėjo eit* Šmn (ž. *vilnis*).

(50) *Rusų kareiviai tokie vargični, nesvietišškai vargšai buvo* [1940 m.] Graž (ž. *vargičnas*).

(51) *Kalbos pragusti ejo pri rusų kareivių* Šts (ž. *pragusti*).

(52) *Kaip gerai sutemo, į malkinę įėjo du rusų kareiviai ir ėmė žiūrėti, ką mės prie savęs turiam* Ktč (ž. *žiūrėti*).

(53) *Užvis rusai [kareiviai] yra neemą! Anie nusižvalgydami pavaga* Šts (ž. *nužvalgyti*).

2.2. Rusų ir vokiečių santykiai karuose

Kaip jau minėta anksčiau, rusams su vokiečiais teko susidurti Pirmojo pasaulinio karo metais 1914–1918 m., kai Rusija kovėsi Atlanto koalicijoje, o Vokietija – Trilypės Sąjungos¹⁹, ir Antrojo pasaulinio karo metais 1939–1945 m., kai Rusija, būdama Sovietų Sąjungos dalimi, kovėsi Sąjungininkų, o Vokietija – Ašies bloke²⁰.

Dažniausiai iš gyvosios kalbos užrašytuose sakiniuose kalbama, kaip rusai spaudė (žr. 54 sakinį), apsupo (žr. 55 sakinį), vijo (žr. 56 sakinį) ir galų gale įveikė (žr. 57 sakinį) vokiečius²¹:

(54) *Užkaitino rusas vokiečius* (ėmė spausti, mušti, vyti) Ėr (ž. *užkaitinti*).

(55) *Rusai užsupo, i negalėjo vokiečiai išbėgt* Pgg (ž. *užsupti*).

¹⁹ Plačiau apie šio karo atgarsius, patirtį ir poveikį Lietuvos visuomenei bei kultūrai žr. Gimžauskas 2006; Vareikis, Safronovas, Jokubauskas, Vitkus 2018.

²⁰ Apie Lietuvos padėtį Antrojo pasaulinio karo metais žr. Anušauskas, Laurinavičius 2007.

²¹ Rusams ši pergalė teikia pasididžiavimą iki šių dienų. 2007 m. Rusijos mokslų akademijos Sociologijos instituto atlikta apklausa parodė, kad net 67 proc. respondentų atsakė, kad didžiausią jasi pergalę Didžiajame Tėvynės kare (Malinova 2015: 274).

(56) *Rusų išvijo, vokiečys insišaudė, tą vė išvijo – vargas* Brš (ž. išvyti).

(57) *Rusai tik jau tus vokyčius nuvaliojo* (įveikė, nugalėjo) Erž (ž. nuvalioti).

Tačiau rastas ne vienas sakiny, kuriame pabrėžiamas vokiečių nepasidavimas, stiprumas (žr. 58–59 sakinius):

(58) *Vokytis eita viršuo, bet maišos i ruskiai* Šts (ž. 1 viršuo).

(59) *Prisivarė pri badų ruskis ir pasiduos vokyčiuo* Šts (ž. privaryti).

Rasta sakinių, kuriuose gyvosios kalbos informantai ar įvairių raštų autoriai rusus lygina su vokiečiais, dažnai pirmenybę teikdami vokiečiams (jų tvarkai, pasitikėjimui žmonėmis ir kt.) bei smerkdami rusus už jų vagystes, netvarką ir pan. (žr. 60–61 sakinius):

(60) *Piningus negausi, bet ans* (vokietis) *tau dokumentaliai ėmė, o rusai vogtinos* Lž (ž. vogtina).

(61) *Vokiečiui pasakai – gerai, ė ruskiui koc tu dūšių parodai – nevieris* Švnc (ž. 1 vokietis).

Rasta žodyne ir kitokių paliudijimų:

(62) *Vokiečiai buvo žiauresniai, mes tų rusų tiek nematėm* Erž (ž. žiaurus).

Tarmių atstovai dažnai prisipažįsta, kad abi kariuomenės įgriso ir paprastam žmogui svetima valdžia ar kariuomenė (nesvarbu, ar rusų, ar vokiečių) vienodai bloga (žr. 63–64 sakinius):

(63) *Suk aną vėtra, tą rusų i tą vokyti!* Šts (ž. vėtra).

(64) *Rusas* (caras) *su vokiečiu* (kaizeriu) *buvo giminės* Sb (ž. 2 rusas).

3. Rusų valdžia ir valdžios atstovai

Rusas, ruskis LKŽe reiškia ne tik tautybę. Kaip kuopinis daiktavardis jis vartojamas ir rusų valdžios bei kariuomenės reikšme (žr. 65–66 sakinius):

(65) *Anie gyveno po vokyčiais, o mas po rusais* Krš (ž. 1 po).

(66) *Da prie ruskiam dirbau* Km (ž. ruskiai).

Žodyno iliustraciniuose sakiniuose dažnai minimi įvairūs rusų valdžios atstovai (caras, ciosorius, carienė, šnektose vadinama care, „karalienė“ ir kt.) (žr. 67–69 sakinius):

(67) *Rusų caras paėdęs buvo širdį visims* Šts (ž. ėsti).

(68) *Rusų ciecorius* KBI47 (ž. rusai).

(69) *Rusų šito[ji] karalienė vokieūtė* Ant (ž. vokieūtis).

Iliustracijose minimi įvairūs rusų valdžios veiksmai, priimti sprendimai (žr. 70–71 sakinius):

(70) *Rusų valdžia uždarė karčemas ir uždėjo savo degtinės manapolis* Plt (ž. manapolis).

(71) *Rusai vyskupą už jo drąsų katalikų gynimą išveždino* TS1903,1 (ž. *išveždinti*).

Rusų valdininkai ir jų sprendimai dažniausiai vertinami nepalankiai: jie nelankstūs, įtariai seka jiems nepritariančius, remia savo tautiečius ir pirmiausia rūpinasi jų gerove (žr. 72–74 sakinius).

(72) *Valdininkija buvo negyviausias rusų luomas* Vaižg (ž. *valdininkija*).

(73) *Raudonsiūliai rusų žandarai sekiojo mūsų knygnešius rš* (ž. *raudonsiūlis*).

(74) *Užsimetusi žūtbut surusinti mūsų kraštą, rusų valdžia pusdykiai dalino savo valdininkams ir kitiems atėjūnams dvarus, statydino cerkves ir tupdė savo šventikus dargi tose vietose, kur nebuvo pravoslavų A. Sm* (ž. *tupdyti*).

Žodyno iliustracijos tik patvirtina istorikų nuomonę, kad per visą Rusijos aneksijos laikotarpį mūsų visuomenėje „nebuvo nė ženklo biurokratinio, valdininkiško autoriteto“ (Aleksandravičius 2000: 33). Paskutiniuose žodyno tomuose iš tarmių užrašytuose sakiniuose apie rusus ir rusų valdžią imama kalbėti dar atviriau, neslepiant nusivylimo, atsiranda ir ironija persmelktų sakinių, vardiujamos rusų valdžios negerovės, tačiau sykiu pabrėžiama, kad Lietuvos ekonomika neretai būna priklausoma ir nuo rusų valdžios sprendimų (žr. 75–78 sakinius):

(75) *Rusas išvadavo! Kur išvadavo, nėra duonos nė mėsos* Vžn (ž. *išvaduoti*).

(76) *Nuvažiavo* (nusigyveno) *rūsas, su viskum – tuštinybė* Krš (ž. *nuvažiuoti*).

(77) *Vogsena nogna* (smarki) *tuokart pri rusų* [buvo] Sd (ž. *vogsena*).

(78) *Jei rūsas žiubalą* (naftą) *užverš, sužūsma visi* Krš (ž. *žiubalas*).

Pabrėžiama, kad valdant rusams lietuviai pajuto, kaip žlunga visos jų vertybės: tai, kas lietuviams brangu (lietuviški pinigai, laisvas žodis, žemė), rusai visai nevertina ir niekina (žr. 79–81 sakinius):

(79) *Litas buvo tvirtas, tik sužuvo par rūsq* Rdn (ž. *žūti*).

(80) *Žemė buvo turtas, pri ruso į nekus pavirto* Rdn (ž. *virsti*).

(81) *Pri ruso tylėjo visi, daba ka prasižiojo, ta prasižiojo!* Krš (ž. *pražioti*).

Sakiniuose iš įvairių lietuvių kalbos tarmių informantai prisimena prie rusų valdžios nuvertėjusius pinigus:

(82) *Kap pirmiejai rusai* [1940 m.] *inžygiavo in Lietuvą, tai vėl viskas brangu buvo* Brb (ž. *įžygiuoti*).

(83) *Kaip tas ruskių piningas eina velnių velniais* Rnv (ž. *velnias*).

LKŽe rasta nemažai iliustracinių sakinių iš raštų ir gyvosios kalbos, kurie liudija istorinę tiesą, kaip į Lietuvą buvo vežami rusai, o lietuvių tauta pamažu buvo rusinama (kaip ir kitos sovietų imperijos mažosios tautos), siekiant sukurti vieną beveidę naciją, neturinčią nei savo tikėjimo, nei kalbos. LKŽe iliustracijos (žr. 84–85 sakinius) patvirtina istorikų teiginius, kad vienas pagrindinių sovietinės valdžios tikslų buvo sovietinės tapatybės ir mentaliteto formavimas: tuometinėje sistemoje kultūros, švietimo ir mokslo politika turėjo slopinti pilietinę,

religinę žmonių sąmonę, formuoti naują *homo sovieticus*, „pasižymintį „internacionalistiniu“ mąstymu, komunistine ir ateistine pasaulėžiūra“ (Pocius 2018: 15).

(84) *Valdžia rusų kalbos vartojimą visaip skatino rš* (ž. *visaip*).

(85) *Tokių revoliucinių dainelių rusų jaunuomenė dainuodavo daugybę, o su ja ir surusėjusi mūsų jaunuomenė* K. Kors (ž. *surusėti*).

Ypač dažni paliudijimai apie rusų kalbos brukimą ir lietuvių tautos rusinimą sakiniuose su būdvardžiais ir prievoksmiais *rusiškas, rusiškai, ruskas, ruskai* ir pan.:

(86) *Dabar ir rusiškai per tą radiją vatlioja* (nesuprantamai, neaiškiai kalba) – *negali nieko suprast Gs* (ž. *vatlioti*).

(87) *Tuokart, kad aš augau, rusiška tiktai mokykla buvo* Krtn (ž. *rusiškas*).

(88) *Kai mės Vilniuj buvom, te lietuviškai [gatvės] parašyta ir ruskai* Mlk (ž. *parašyti*).

Nemažą vaidmenį rusifikuojant Lietuvą atliko ir kelis dešimtmečius aktyviai veikusi sovietinė cenzūra: ji kontroliavo kultūrą ir tautinį identitetą, adaptavo jį prie sovietinių reikalavimų (Sėdaitytė 2017: 86). Rusų valdžios ir cenzūros pastangos davė akivaizdžių rezultatų – didesnė Lietuvos gyventojų dalis mokėjo rusų kalbą, surusėjo²². Tą liudija ir gausios LKŽe iliustracijos:

(89) *Lietuoviai [čia] išvirto rusais ir baltarusais* Pst (ž. *išvirsti*).

(90) *Nei iš jos ruskė, nei iš jos lietuvė* Dglš (ž. *1 ruskis*).

Tačiau vėlesniuose žodyno tomuose vis drąsiau užsimenama apie nepriklausomybės troškimą, norą išsilaisvinti iš rusų valdžios, nebebijoma kalbėti rusų elgesį tremiant lietuvius į Sibirą, pačių rusų likimą pokario Lietuvoje:

(91) *Suveržta Lietuvelė, rusas visai smauga, kas i būs* Tl (ž. *suveržti*).

(92) *Va laisvę kokią ruskiai atavežė: kai vežė žmones, upeliai ašarų bėgo* Šmn (ž. *atvežti*).

(93) *Namą pasistatėm, rusas išvijo, in vagoną invarė* (ištrėmė) Prl (ž. *išvyti*).

(94) *Daug išmušė ruskių, skreby ir daug miškinių iššaudė* Krs (ž. *2 skrebas*).

Žodyne rastas vienintelis sakinytis, kuriame giriami rusų valdžios įstatymai:

(95) *Rusai atnešė gerus įstatymus* J (ž. *rusai*).

²² Vykdam mokslinį projektą „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“, 2010 m. buvo atlikta miestų gyventojų apklausa, kiek ir kokių užsienio kalbų jie moka. Apklausos duomenys parodė, kad rusų kalbą moka beveik visi apklausti Lietuvos miestų gyventojai ir tai nestebina, nes daugelį metų Lietuva buvo tiesioginėje Rusijos įtakoje. Be to, nemaža dalis respondentų (ypač vyresnio amžiaus) rusų kalbą nurodė kaip vieną iš gražiausių, reikalingiausių ir prestižiškiausių (Krupickaitė, Baranauskienė 2013: 29, 32–35).

4. Rusas kasdienybėje

Iš LKŽe iliustracijų ši tą sužinome apie rusų išvaizdą, jų kasdienį gyvenimą. Tarmėse užrašytuose sakiniuose informantai atkreipia dėmesį į rusų vyrų barzdas (žr. 96–97 sakinius):

(96) *Buvo toks rusas barzdainis* Grg (ž. *barzdainis*).

(97) *Ruskio barzda virbaluota, didelė* Prng (ž. *virbaluotas*).

Tarmių atstovai iš karto pastebi ir gražius rusų tautybės asmenis (žr. 98–99 sakinius):

(98) *Par karą atejo rusų žvalgyba, du rusiukai gražūs* Kln (ž. *žvalgyba*).

(99) *Ruskelės eina kaip lėlės plikoms galvelėms* Mžk (ž. *1 ruskis*).

Iš būdo bruožų minimas rusų linksmumas, gyvumas – tarmėse fiksuotose iliustracijose informantai pastebi, kad rusai mėgsta dainuoti ir šokti (žr. 100–102 sakinius):

(100) *Pradainiavo rusai raiti* Šts (ž. *pradainuoti*).

(101) *Linksmus ruskūtis, kojikės kaip votagiukai* (nori šokti) Šv (ž. *ruskūtis*).

Žodyno iliustracijose minima, kad rusai yra darbštūs, jie nesibaido ir paprastų darbų (žr. 102–104 sakinius):

(102) *Toks rusūtis par karą karves ganė* Jdr (ž. *rusūtis*).

(103) *Dirbo pas jį porą metų toksai ruskelis* B. Sruog (ž. *1 ruskis*).

(104) *Iš Klaipėdos ruskūčiai dirbo pry mūso* Jdr (ž. *ruskūtis*).

Apskritai rusai dirba pačius įvairiausius darbus, minimos visokios jų turimos specialybės ir pareigybės (žr. 105–106 iliustracijas):

(105) *Ta rūšė daktarė labai ligą atspėjo* DūnŽ (ž. *1 rusas*).

(106) *Mūsų tai niekai, rusų tai įskambina varpininkas* Š (ž. *įskambinti*).

Jų moterys smarkios, veržlios:

(107) *Mums, sodietėms, nedrąšioms, visų pirma dūrė į akis toks didelis rusų moterų narsumas* Žem (ž. *akis*).

Rusės neretai tampa svetimtaučių vyrų žmonėmis (žr. 108–109 sakinius):

(108) *Ji rusutė, o tura vokyti vedusi* Rsn (ž. *vesti*).

(109) *Ir šito žydo yra sūnus – apšvedė su ruse – ir duktė ar ne su lenku* Akn (ž. *vesti*).

Dažnai ir lietuviai sukuria mišrias šeimas su rusų tautybės asmenimis (žr. 110–111 sakinius), o jų vaikai pramoksta ir lietuviškai (žr. 112 sakinį):

(110) *Sūnus manas su ruska apšvedęs* Grv (ž. *ruskas*).

(111) *Išėjo už ruskaus* Mšg (ž. *ruskus*).

(112) *I tie rusūčiai lietuviškai moka* Lkv (ž. *rusūtis*).

Mišrios šeimos su rusaitėmis buvo kuriamos nuo senų laikų (žr. 113–114 sakinius):

(113) *Algirdas buvo vedęs vieną po kitos dvi žmonas ir abi ruses* rš (ž. *1 rusas*).

(114) *Jonas [Glinskis] vedęs Ostrogo kun[igaikš]čio Danieliaus dukterį Anastaziją ir įsitelkęs į rusų kun[igaikš]čių tarpą* EncIX161 (ž. *įtelkti*).

Tačiau gyvosios kalbos informantai kartais prisipažįsta, kad kurti šeimos su rusų tautybės asmenimi nenorėtų:

(115) *Lietuonykai nerinko (neėmė), o aš rusų nenorėjau* Lz (ž. *rinkti*).

Rasta keletas sakinių, kuriuose kalbama apie kasdienę rusų buitį (minimi jų valgiai, gėrimai, darbai):

(116) *Rusai nieko kito neverda i nevalgo, tik tušytas bulbes* Grnk (ž. *tušinti*).

(117) *Baisiai smagią girą daro rusai* Skdt (ž. *smagus*).

(118) *Iš liepų žievių rūsai vyženas dirba* DūnŽ (ž. *vyžena*).

5. Rusų mokslas, kultūra, religija

LKŽe iliustracijose minimos rusų išvestos augalų, gyvūnų veislės, įvairūs rusiški daiktai, gaminiai ir pan. (žr. 119–121 sakinius):

(119) *Anyžinis yra sena rusų liaudies selekcijos [obelų] veislė* rš (ž. *anyžinis*).

(120) *Labiausiai paplitę rusų juodkeršiai, rusvakeršiai ir pilkieji turmanai [karveliai] sp* (ž. *rusvakeršis*).

(121) *Į lumzdelį panašūs kai kurių kitų tautų muzikos instrumentai (rusų svi-relė, latvių stabulė, baltarusių dudka, vokiečių šnabelfliotė)* MLTEII480 (ž. *stabulė*).

Rasta keletas sakinių, kuriuose kalbama apie rusų mokslą: minimos įvairios mokslo sritys (aviacija, filosofija, kalbotyra ir kt.), garsių rusų mokslininkų pavardės, jų nuopelnai mokslui (žr. 122–123 sakinius), pabrėžiama, kad rusai imasi tyrinėti Lietuvos istoriją ir lituanistiką (žr. 124–125 sakinius).

(122) *Požeminio sudujinimo idėją pirmas iškėlė dar 1888 m. įžymusis rusų mokslininkas D. Mendelejevas* sp. (ž. *sudujinimas*).

(123) *Didieji rusų mokslininkai yra pasaulinio aviacijos mokslo pagrindėjai* sp (ž. *pagrindėjas*).

(124) *Lietuvos istorijos tyrinėjimas perėjo į rusų ir lenkų rankas* rš (ž. *tyrinėjimas*).

(125) *Rusų ir lenkų moksle lietuotyra auga* rš (ž. *lietuotyra*).

Iš įvairių raštų išrašytuose sakiniuose pabrėžiamas rusų metraštininkų indėlis istorijos mokslui:

(126) *Pietinę sūduvių dalį iki anapus Narvės rusų kronikininkai vadina jotvingiais* rš (ž. *kronininkas*).

(127) *Lietuvos metraščius rašė rusų raštininkai* rš (ž. *raštininkas*).

Minimi įvairūs rašytinės ir sakytinės kultūros šaltiniai (rusų kronikos, pasakos, dainos ir pan.) (žr. 128–130 sakinius):

(128) [K. Būga] *išaiškino lietuvių kalbos garsų transkribavimo senosiose rusų kronikose dėsnius ir kai kurias dvikamienių vardų darybos ypatybes* MLTEI277 (ž. *transkribavimas*).

(129) *Rusų pasakos likusios ... savo seniausiam tyrumė* LTII480(Bs) (ž. *tyrumas*).

(130) *Rusų dainos yra šankinamos, o mūsų liūdnos* Grg (ž. *šankinti*).

Sovietinio laikotarpio iliustracijose nemažai dėmesio skiriama rusų literatūrai: analizuojama, ką ji smerkia ir aukština, kokia jos įtaka kitoms tautoms (žr. 131–133 sakinius):

(131) *Rusų literatūra smerkia visa, kas atžangu, egoistiška* (sov.) rš (ž. *atžangus*).

(132) [Rusų literatūros] *geriausieji atstovai skelbė humanistinius tautų tarpusavio sampročio bei kultūrinės sąveikos principus* K. Kors (ž. *samprotis*).

(133) *Rusų ir vokiečių literatūros buvo svarbiausios tarpininkės, per kuriasėjo į Lietuvą tolimųjų civilizacijų balsai* rš (ž. *tarpininkas*).

Iš rašytinių šaltinių išrašytuose sakiniuose minimos literatūros kūrėjų²³ ir kritikų pavardės (Aleksandro Puškino, Antono Čechovo, Ivano Krylovo, Visariono Belinskio ir kt.):

(134) *Puškinas savo įnašu rusų literatūrą pastatė pasaulinėje plotmėje* sp (ž. *įnašas*).

(135) *Gal niekas iš rusų rašytojų nejautė tai sumiesčionėjusiai ir suburokratėjusiai inteligentijai tokios neapykantos kaip Čechovas* K. Kors (ž. *sumiesčionėti*).

(136) *Krylovas – vienas iš nacionališkiausių rusų rašytojų* rš (ž. *nacionališkias*).

(137) *Bielinskis su nuostabią jėgą ir ryškumu išreiškė giliausias rusų tautos viltis ir aukščiausius polėkius* K. Kors (ž. *jėga*).

6. Rusai – Lietuvos draugai?

Lietuviai su rusais bendrauja jau ne vieną šimtmetį – nuo XIII a., kai susikūrė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, iki pat šių dienų. Kaip matyti iš atliktos analizės, LKŽe diskurse apie rusus dažniausiai kalbama: 1) iš XIX–XX a. rašytinių šaltinių išrašytuose sakiniuose; 2) XX a. įvairiose lietuvių kalbos tar-mėse užrašytuose sakiniuose. Išanalizavus tyrimui atrinktas iliustracijas aki-vaizdu, kad ryškiausias ruso paveikslas susidėlioja iš pastarąjį šimtmetį užrašytu

---

²³ Patiems rusams jų tautos poetai ir rašytojai yra labai svarbūs. 2007 m. Rusijos mokslų akademijos Sociologijos instituto atlikta apklausa parodė, kad daugumai Rusijos piliečių pasididžiavių keliančių asmenybių skaičius labai ribotas. Tačiau įdomu tai, kad iš pateikto pasiūlymų sąrašo 56 proc. respondentų atsakė, kad didžiuojasi didžiaisiais rusų poetais ir rašytojais (Malinova 2015: 274).

ilustracinių sakinių. Nors rusų valdžia ir jos sprendimai žodyno iliustracijose dažniausiai neigiamai konotuoti, tačiau apibendrintai teigti, kad LKŽe pateikiamas tik neigiamas ruso paveikslas, negalėtume. Iš rašytinių šaltinių išrašyti iliustraciniai sakiniai liudija, kad nuo seniausių laikų lietuviai ir rusai turėjo bendrų priešų (žr. 138 sakinį):

(138) *Jis (Jogaila) tiesiog susitarė su Aukso Orda, su šiais bendrais rusų ir lietuvių priešais išvien veikti prieš Maskvos didįjį kunigaikštį rš (ž. veikti).*

Ne viename sakinyje svarstoma, kas XIX–XX a. galėjo sutrukdyti glaudesniems abiejų tautų kultūriniais ryšiams, primenama, kad tuos ryšius reikia išsaugoti, nors ir keliamas klausimas, ar nenutrūks šalių draugiški santykiai (žr. 139–141 sakinius):

(139) *Lietuvių ir rusų kultūriniais ryšiams plisti ir lietuvių kultūrai kilti trukdė po 1831 m. sukilimo nuolat stiprinama rusifikacinė caro valdžios politika rš (ž. rusifikacinis).*

(140) *Mums su rusais reikėjo drauge eiti Pt (ž. rusai).*

(141) *Argi gali tokiose aplinkybėse prietelystės ryšys tarp lietuvių ir ruskių užsitraukti? TS1894,10 (Vaižg) (ž. užtraukti).*

Žinoma, sovietinio laikotarpio iliustracijose ypač pabrėžiama abiejų tautų draugystė:

(142) *Istorikai nurodo ne vieną rusų tautos ir lietuvių tautos draugystės pavyzdį senais laikais A. Vencl (ž. nurodyti).*

(143) *Pakilo rusai ir lietuviai – vis drauge – petys petin E. Miež (ž. pakilti).*

Lietuvai atgavus laisvę jau nebijoma pašiepti lietuvių prisitaikėliškumo ir bendrystės su okupantais:

(144) *Kas tik įsiveržas, lietuviai an kaklo: su vokyčiais baltraiščiai, su rusais sribokai Krš (ž. įveržti).*

Tačiau apskritai didelio priešiško rusų tautai nerandame nei iš raštų, nei iš tarmių užrašytuose sakiniuose. Rusai – *kitokie* nei lietuviai, su savo kalba, pa-pročiais, būdu, tačiau lietuviams jie nei didžiausi priešai, nei geriausi draugai:

(145) *To paties Dievo vaikai ir rusai, ir mes Ūd (ž. vaikas).*

(146) *Ateis rusas – aš jo neišvysiu, nei ateis lietuvis – neišvysiu Rdm (ž. išvyti).*

Taigi brėžiant ribas tarp *savas* / *svetimas* opozicijos sykiu išryškėja ir saviti tautinės tapatybės bruožai: atsargumas, tam tikras prisitaikymas, tolerantiškumas ir kt.

IŠVADOS

Išanalizavus apie 300 LKŽe iliustracinių sakinių, kuriuose minimas etnonimas *rusas*, matyti, kad žodyno kontekste apie šią tautybę pateikiami: 1) objektyvūs,

konkretūs istoriniai ir kiti faktai (dažniausiai iliustracijose iš įvairių XIX–XX a. rašytinių šaltinių), 2) atskirų žmonių santykio su šios tautybės asmenimis patirtys per konkrečius vaizdinius (XX a. užrašytuose iliustraciniuose sakiniuose iš lietuvių kalbos tarmių). Akivaizdu, kad LKŽe kontekste ir mūsų kolektyvinėje atmintyje gana ryški *savo / svetimo* opozicija: apie vietinius Lietuvos rusus iliustraciniuose sakiniuose bemaž nekalbama, o į šios tautybės asmenis pirmiausia žiūrima kaip į *kitus*, su savita kalba, papročiais, būdu, vertybėmis.

Tyrimui atrinktų iliustracijų analizė rodo, kad ryškiausias ruso paveikslas susidėlioja iš pastarąjį šimtmetį užrašytų iliustracinių sakinių. LKŽe iliustracijose išryškėja šie svarbiausi rusų bruožai. Tai didelės valstybės tauta ir jos santykiai su kitomis tautomis nevienaprasmiški. Dalį tautų įvairiais laikais rusai buvo paėmę į savo valdžią, mažesnes užimtasias tautas stengėsi asimiliuoti, laikė jas prastesnėmis. Sovietinio laikotarpio sakiniuose iš įvairių raštų girdimas tuo metu ypač diegtas parodomasis tautų santarvės ir suartėjimo naratyvas.

Istorijos eigoje įvairiais laikotarpiais rusams teko kariauti su daugeliu tautų. Žodyno iliustracijose minimas rusų karių didvyriškumas, nepasidavimas priešui. Iš karo konteksto sakinių pirmiausia ryškėja rusų karių santykiai su dviem tautomis: lietuviais ir vokiečiais. Pasaulinių karų metu, kaunantis rusų ir vokiečių kariuomenėms, lietuviai buvo atsidūrę karo veiksmų zonoje. Iš tarmių užrašytuose sakiniuose sužinome apie rusų kariuomenės atėjimą į Lietuvą ir jos veiksmus čia. Iliustracijos rodo, kad karų su vokiečiais metu rusų kariai veikė ypač aktyviai: jie spaudė, supo, vijo, triuškino priešus. Ne viename sakinyje gyvosios kalbos informantai ar įvairių raštų autoriai rusus lygina su vokiečiais, dažnai pirmenybę teikdami vokiečiams (jų tvarkai, pasitikėjimui žmonėmis ir kt.) bei smerkdami rusus už jų vagystes, netvarką ir kt.

Iš LKŽe iliustracijų ši tą sužinome ir apie rusų išvaizdą, būdą, jų kasdienį gyvenimą ir buitį (minimi jų valgiai, gėrimai, darbai, vedybos su kitų tautybių asmenimis ir kt.).

Rasta keliolika sakinių, kuriuose kalbama apie rusų mokslą (minimos įvairios mokslo sritys, garsių rusų mokslininkų pavardės). Sovietinio laikotarpio iliustracijose nemažai dėmesio skiriama rusų literatūrai.

Iš LKŽe iliustracijų ryškėja, kad didelio priešiško ar išskirtinio draugiškumo rusų tautai lietuviai nejaučia. To nerandame nei iš tarmių, nei iš raštų užrašytuose sakiniuose. Aiškėja tendencija, kad LKŽe kontekste vengiama tiesaus, aiškaus kategorizavimo. Rusai kaip tauta nėra nei labai smerkiami, peikiami, nei pernelyg giriami. Galbūt toks atsargus požiūris susiformavo dėl istorinių ir politinių aplinkybių: Lietuva kaip maža valstybė ilgus metus buvo priklausoma nuo Rusijos ir rusų, o daugiausia LKŽe iliustracinių pavyzdžių surinkta būtent sovietinės okupacijos laikotarpiu, kai veikė griežta (savi)cenzūra, todėl ir rusai kaip tauta tuo metu buvo vertinami gan atsargiai, netgi neutraliai. Nors

rusiškumas, rusiškasis mentalitetas slėgė labai skaudžiai, LKŽe iliustracijose, žvelgiant į rusus, neišryškėja nei ryškus priešiškumas, nei ypatingas draugiškumas (tik sovietinio laikotarpio rašytiniuose šaltiniuose labiau pabrėžiami lietuvių ir rusų tautų draugiški, artimi santykiai).

Stipresnis peyoratyvinis vertinimas atsiskleidžia iliustracijose, kuriose kalbama apie rusų kariuomenę ir valdžią, nes rusas kaip *svetimas, atėjūnas* lietuviams pirmiausia ir asocijuojasi su svetima valdžia bei kariuomene. Tyrimui atrinktos iliustracijos rodo, kad LKŽe kontekste kai kurie rusų karių veiksmai karo metais (vagystės, plėšimai) ir lietuviams per prievartą primesta carinė ir sovietinė rusų valdžia vertinami neigiamai. Ypač toks neigiamas požiūris į rusų atėjūnų valdžią išryškėja paskutiniuose žodyno tomuose rastose iliustracijose: čia rodomas akivaizdus nepasitenkinimas rusų valdininkija, jos sprendimais, vardinamos įvairios negerovės, užsimenama apie nepriklausomybės troškimą, norą išsilaisvinti iš svetimios valdžios, nebebijoma kalbėti apie rusų elgesį tremiant lietuvius į Sibirą, pačių rusų likimą pokario Lietuvoje ir pan.

ŠALTINIS

LKŽ₂ – *Lietuvių kalbos žodynas I–XX* (1941–2002), e. variantas, red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008 ir 2018). Prieiga internete: www.lkz.lt.

LITERATŪRA

Aleksandravičius Egidijus 2000: *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius: Vaga.

Anglickienė Laima 2005: Etonimų vartojimo lietuvių kalboje ir folklore ypatumai. – *Vārds un tā pētišanas aspekti* 9, 7–17. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367157789738/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

Anglickienė Laima 2006: *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius: Versus aureus. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:B.03~2006~1367163255725/datastreams/DS.001.0.01.BOOK/content>.

Anglickienė Laima 2007: Tautosaka apie kitataučius: etnostereotipų ir siužetų migracija. – *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*, Vilnius: Versus

aureus, 445–454. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367160559891/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

Anušauskas Arvydas, Laurinavičius Česlovas (eds.) 2007: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007.

Auškalnienė Lina 2006: Etninis nepakantumas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje: komentarai internete. – *Etniškumo studijos* 1, 45–58. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Auskalniene_2006.pdf.

Beresnevičiūtė Vida, Frėjutė-Rakauskienė Monika 2006: Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė. – *Etniškumo studijos* 1, 19–44. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Beresnevičiute_Frejute-Rakauskiene_2006.pdf.

Burinskaitė Kristina 2005: *Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a.*, Vilnius: Alma littera.

Butkus Alvydas 1995: The Lithuanian Nicknames of Ethnonimic Origin. – *Indogermanische Forschungen: Zeitschrift für Indogermanistik und allgemeine Sprachwissenschaft*, Berlin, New-York, 223–228.

Cidzikaitė Dalia 2007: „*Kitas*“ *lietuvių prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Frėjutė-Rakauskienė Monika 2009: Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje. – *Etniškumo studijos* 1, 1–207. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/03/EtnSt_Frejute-Rakauskiene_2009.pdf.

Frėjutė-Rakauskienė Monika 2012: Lietuvos spauda ir visuomenės nuostatos apie rusų, ukrainiečių bei baltarusių etnines grupes ir naujuosius imigrantus. – *Etniškumo studijos* 1–2, 71–102. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/EtSt_Fr%C4%97jut%C4%97-Rakauskiene%C4%97_2012.pdf.

Gimžauskas Edmundas (ed.) 2006: *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*: dokumentų rinkinys, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Gritėnienė Aurelija 2020: Rusija „Lietuvių kalbos žodyno“ iliustraciniuose sakiniuose ir reikšmių apibrėžtyse. – *Baltu filologija* XXIX (1), 41–61. Prieiga internete: <https://doi.org/10.22364/bf.29.1.03>.

Gudavičius Aloyzas 2011: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. – *Res humanitariae* 10, 108–119.

Krupickaitė Dovilė, Baranauskienė Viktorija 2013: Regioniniai kalbų vartojimo Lietuvos miestuose ypatumai. – *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 23–53.

Liutkevičienė Danutė 2020: Vokietis „Lietuvių kalbos žodyno“ pasaulėvaizdyje. – *Bendrinė kalba* 93, 1–39. Prieiga internete: <http://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2060/2172>.

Madsen Gunnar 2006: Kaip lietuviai komentuoja straipsnius tautine tematika? Įžvalgos iš interneto komentarų. – *Etniškumo studijos* 1, 59–66. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Madsen_2006.pdf.

Malinova Olga 2015: Kolektyvinės praeities idėja posovietinėje Rusijoje: savivaizdis ir imperijos palikimas. – *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*, sud. A. Nikžentaitis, M. Kopczyński, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 257–275.

Marcinkevičius Andrius 2013: Rusų tapatumo sovietmečiu Lietuvoje konstravimas: politika, gyventojų surašymai ir istorinė atmintis. – *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, sud. G. Potašenko, P. Lavrines, A. Marcinkevičius, ats. red. G. Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 183–231.

Maumevičienė Dainora 2010: Prototipų teorija ir semantika. – *Kalbų studijos* 17, 11–18. Prieiga internete: https://www.kalbos.lt/zurnalai/17_numeris/02.pdf

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika* 1, vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965.

Naudžiūnienė Akvilė 2019: *Ethnic minorities in Lithuanian historical narrative at school education (1918–2018) = Tautinės mažumos Lietuvos istorijos mokykliniame naratyve (1918–2018): summary of doctoral dissertation*, Vilnius: Vilnius university, Lithuanian historical institute, 2019.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2007: *Linguistinės kultūrologijos bruožai*, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2010: Kaimyninių tautų atstovai ir jų nacionalinio charakterio specifika lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. – *Lietuvių kalba* 4, 1–8. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/27/90#>.

Petrušauskaitė Vita 2013: Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita 2013 metais. – *Etniškumo studijos* 1–2, 180–191. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2014/10/2013_2-Etniskumo-studijos.180-191.pdf.

Pocius Mindaugas (ed.) 2018: *Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP(b) CK dokumentai. Dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Potašenko Grigorijus 1989: Sentikio įvaizdžiai lietuvių kultūroje. – *Kultūros barai* 10(406), 49–56.

Ryžakova Svetlana, Zavjalova Marija 2004: Lietuvių ir rusų požiūris vieno į kitus: kai kurie etnopsicholingvistinio tyrinėjimo rezultatai. – *Liaudies kultūra* 2(95), 17–27. Prieiga internete: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Zavjalova_Marija/Zavjalova_Ryzakova_LK_2004_2.pdf.

Rutkovska Kristina, Smetona Marius, Smetonienė Irena 2017: *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademinei leidyba, 2017.

Sėdaitytė Edita 2017: Sovietinės cenzūros istoriografija: pagrindinės tyrimų kryptys ir cenzūros sampratos. – *Knygotyra* 69, 84–102. Prieiga internete: <file:///C:/Users/Dell/Downloads/24603698.pdf>.

Smetona Marius 2018: Sąvokų „kalba“, „tauta“, „valstybė“ plėtiniai jaunimo sąmonėje. – *Logos* 95, 177–184. Prieiga internete: http://litlogos.eu/L95/Logos_95_177_184_Smetona.pdf.

Smetonienė Irena 2019: Išmintis lietuvių pasaulėvaizdyje. – *Problemos* 95, 130–143.

Stravinskienė Vitalija 2014: Tarp sugyvenimo ir priešiško: tarpetniniai santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje (1944–1953 m.). – *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*, sud. V. Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 163–181.

Švambarytė-Valužienė Janina 2007: Tautovardžiai ir jų vediniai lietuvių kalbos žodynuose. *Rusas, maskolius*. – *Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XVII Zinātnisko rakstu krājums, Daugavpils: Daugavpils universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 391–401.

Vareikis Vyngantas, Safronovas Vasilijus, Jokubauskas Vytautas, Vitkus Hektoras 2018: *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija: kolektyvinė monografija*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas.

Venclauskienė Laima 2016: Homo sovieticus: pilko ir pliko žmogaus portreto bruožai laisvėjančios Lietuvos spaudoje. – *Darbai ir dienos* 65, 143–162. Prieiga internete: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/31395/1/ISSN2335-8769_2016_N_65.PG_143-162.pdf.

Vitkus Hektoras 2017: Die Russen in Osterpreussen: Rusijos ir rusų įvaizdžiai 1914–1939 m. Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje. – *Darbai ir dienos* 67, 31–67. Prieiga internete: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/34424/1/ISSN2335-8769_2017_N_67.PG_31-67.pdf.

Zabarskaitė Jolanta 2012: Kitoks didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ skaitymas: Adalbertas Bezenbergeris, marios, pamarys, pamariškis. – *Mažoji Lietuva: paribio*

kultūros tyrimai, sud. G. Blažienė, N. Morozova, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 239–271.

Zabarskaitė Jolanta 2019: Rusijos Federacijos prezidento V. Putino naratyvų ideologiniai mechanizmai Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje. – *Parlamento studijos* 27, 76–118. Prieiga internete: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr27/files/76-118.pdf?fbclid=IwAR2ekg4Lp-3uEvZfi86ph0rliBBM2IMQOzuiks1bYDhk3UoGY7Eh6yXKeyI>.

Зиновьев Александр А. 1981: *Гомо советикус*. Prieiga internete: <http://www.zinoviev.ru/ru/zinoviev/zinoviev-homo-sovieticus.pdf>.

Мачеевский Януш 2000: Стереотип России и русских в польской литературе и общественном сознании. – *Поляки и русские в глазах друг друга*, Москва: Индрик, 6–2.

Рыжакова Светлана И., Завьялова Мария В. 2008: *Этнические образы и стереотипы по результатам сравнительного исследования среди молодежи Латвии и Литвы (1999–2003 гг.)*, Москва: Институт этнологии и антропологии РАН.

Russian in the Worldview of *The Dictionary of the Lithuanian Language*

SUMMARY

The aim of the article is to study what fragment of the concept of RUSSIAN comes to the fore in the illustrative sentences mentioning the nationality *rusas* ‘Russian’, which are present in *The Dictionary of the Lithuanian Language*. The illustrations are especially important for the formation of the concept, as they record the attitude of the representatives of dialects from the whole of Lithuania towards this nationality and the worldview of the Russian reflected in various written sources. The empirical material is studied using the semantic analysis, descriptive, interpretive and cognitive ethnolinguistics methods.

The analysis of 300 illustrative sentences from the Dictionary, which mention the ethnonym *Russian*, shows that in the context of the Dictionary this nationality is described in the following ways: 1) objective, specific historical and other facts (usually in the form of illustrations from various written sources of the 19th–20th centuries); 2) experience of the relationship between individual persons and the persons of this nationality through specific images (in the form of illustrative sentences from Lithuanian dialects recorded in the 20th century). It is obvious that in the context of the Dictionary the *local/foreign* opposition

is very clearly expressed: local Lithuanian Russians are rarely mentioned in illustrative sentences. Instead, the people of this nationality are primarily viewed as *others* having their own peculiar language, customs, manners and values.

The analysis of the illustrations selected for the research reveals that the illustrative sentences recorded during the previous century enable us to form the most vivid image of Russians. The following major Russian features come to light in the illustrations of the Dictionary. It is a nation of a big country whose relations with other nations are rather ambivalent. At different times in history, Russians imposed their rule on some nations; they tried to assimilate smaller subjugated nations and considered them inferior. The sentences coming from various texts from the Soviet period often express the narrative of the friendship of nations.

In the course of history Russians were at war with a number of nations. The illustrations of the Dictionary mention the heroism of Russian soldiers and refusal to surrender to the enemy. The sentences coming from the military context first of all reveal the relations between Russian soldiers and Lithuanian Germans. The fights of Russian and German troops, which took place during world wars, also drew Lithuanians into the front zone. We learn from the sentences collected from dialects about the entry of the Russian army into Lithuania and its actions in the country. The illustrations show that in the midst of the wars with Germans Russian soldiers were especially active. There are quite a few sentences where the informants of the colloquial language or the authors of various texts compare Russians and Germans by often giving priority to Germans and condemning Russians for their looting, disorder, etc.

The illustrations from the Dictionary also provide certain information about the appearance and manners of Russians, their daily life and routine.

The illustrations of the Dictionary make it clear that Lithuanians are not particularly hostile towards the Russian nation. Neither the sentences from dialects nor from texts provide such information. A tendency of avoiding straight and clear categorization in the context of the Dictionary is observed. As a nation, Russians are not severely condemned or reprimanded and they are not overly praised as well. Perhaps such a cautious approach was driven by historical and political circumstances: for long years, Lithuania, as a small state, was dependent on Russia and Russians, and most of the illustrative examples were collected during the period of the Soviet occupation, which demonstrated strict (self)censorship. Therefore, Russians, as a nation, were regarded rather cautiously, even neutrally at that time by avoiding both excessive hostility and particular friendliness. Only the written sources from the Soviet period place a greater emphasis on the friendly and close relations between the Lithuanian and Russian nations.

A stronger emotional evaluation reveals through those illustrations which speak about the Russian army and government, because Lithuanians tend to associate the Russian, as a *foreign invader*, with the foreign government and army. The illustrations selected for the study show that in the context of *The Dictionary of the Lithuanian Language* the actions of certain Russian soldiers during the war years and the tsarist and Soviet rule imposed on

AURELIJA GRITĖNIENĖ

Lithuanians are viewed negatively. Such a negative approach towards the government of Russian invaders is especially apparent in the illustrations found in the final volumes of the Dictionary.

Įteikta 2021 m. kovo 4 d.

AURELIJA GRITĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva

aurelija.gritene@lki.lt